

**ВАЛУНЫ БРАСЛАЎШЧЫНЫ ЯК ПОМНІКІ ГЕАЛОГІІ І ЭТНАГРАФІІ:
З ГІСТОРЫІ ВЫЯЎЛЕННЯ І ДАСЛЕДАВАННЯ**

К.С. ШЫДЛОЎСКИ

(Браслаўскае раённае аб'яднанне музеяў, Браслаў)

Выяўлены і даследаваны адметныя з пункту гледжання прыродазнаўчых навук, а таксама этналогіі і гісторыі ледавіковыя валуны на тэрыторыі Браслаўшчыны. Гэты азёрны рэгіён размешчаны на захадзе Беларускага Падзвіння, вылучаецца прыроднай разнастайнасцю. Вялікая колькасць ледавіковых валуноў – адна з характэрных рыс мясцовых ландшафтаў. Інтэнсіўная праца па выяўленню сярод іх адметных аб'ектаў пачалася толькі напярканцы ХХ стагоддзя. У тэксце даецца агляд тых нешматлікіх валуноў, якія зацікавілі даследчыкаў ХІХ – першай паловы ХХ стагоддзя. Характэрызуецца перыяд найбольш актыўнага даследавання валуноў, які прыпадае на 90-я гады ХХ стагоддзя, калі сумеснымі намаганнямі навукоўцаў, музейных супрацоўнікаў, краязнаўцаў былі зафіксаваны і апісаны 29 аб'ектаў. Адностраваны асноўныя асаблівасці працы ў гэтым кірунку на сучасным этапе. Прыводзяцца звесткі пра чатыры найбольш цікавыя аб'екты, выяўленыя і даследаваныя ў 2002 – 2008 гадах.

Браслаўшчына з'яўляецца адным з адметных рэгіёнаў Беларускага Паазер'я. У межах адміністрацыйнага рэгіёну налічваецца каля 250 азёраў, якія займаюць больш за 10 % ад агульнай тэрыторыі. Прыазёрнае наваколле, асабліва ў межах браслаўскай грады, вылучаецца маляўнічымі ўзгорыстымі ландшафтамі з вялікай колькасцю выразных ледавіковых форм рэльефа. Яшчэ адна характэрная рыса прыроды Браслаўскага Паазер'я – багацце на паверхні ледавіковых валуноў розных памераў, адзінкавых і ў выглядзе груп ці даволі значных россыпаў.

Вялізныя камлыгі, якія не зачапіла гаспадарчая дзейнасць, становяцца аб'ектам даследаванняў геалагаў, біёлагаў. У праватнасці, вывучаецца відавы склад расліннасці, якая сфармавалася на каменнай паверхні за тысячы гадоў. Вялізныя камлыгі дапамагаюць удакладняць асобныя моманты дзейнасці ледавіковых патокаў. Аналізуючы склад валуноў, геалагі вызначаюць месцы ў горных масівах Скандынавіі, адкуль прынесены да нас гэтыя кавалкі карэнных парод. Паводле існуючых рэкамендацый камлыгі даўжынёй 3 м і болей могуць быць абвешчаны геалагічнымі помнікамі. Вельмі істотна, каб валуны не былі перамешчаны са свайго прыроднага месца.

Асобныя валуны, пераважна вялізных памераў, якія вылучаліся ў краявідзе, а таксама камяні з прыкметнымі прыроднымі адзнакамі (напрыклад, з паглыбленнямі антрапаморфнай і зааморфнай форм), з незвычайнымі агульнымі формамі і г.д. здаўна прыцягвалі ўвагу тубыльцаў, станавіліся прадметамі старадаўніх рэлігійных культаў. Даволі часта былыя культавыя валуны маюць рукатворныя адзнакі. Водгукам даўніх рэлігійных культаў з'яўляюцца легенды і паданні, якія яшчэ можна фіксаваць. Сустрэкаюцца і валуны, якія маюць надпісы, знакі, не звязаныя з культамі. Некаторыя з іх звязаны з канкрэтнымі асобамі, падзеямі і таксама становяцца аб'ектамі даследавання.

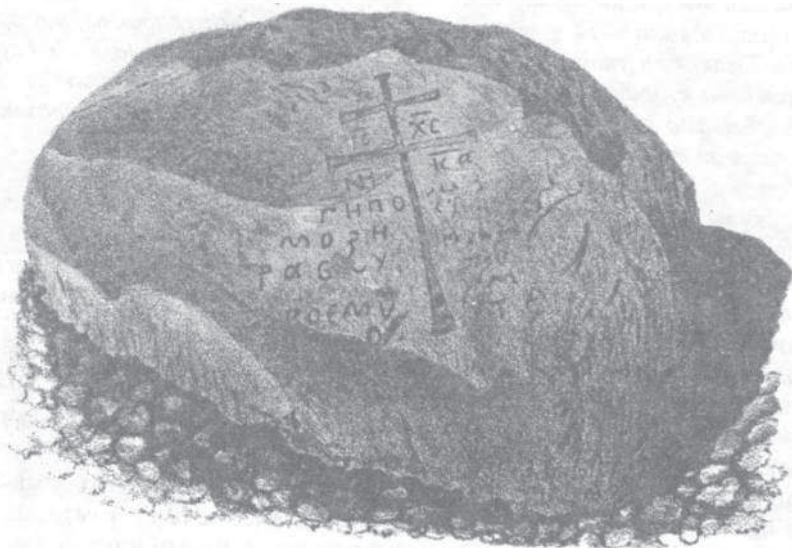
Актыўная праца па выяўленню і даследаванню адметных валуноў Браслаўшчыны распачалася толькі ў 90-х гадах ХХ стагоддзя. Назапашаны менш чым за 20 год масіў інфармацыі сведчыць аб багацці гэтага рэгіёну і неабходнасці паглыблення і пашырэння даследаванняў.

Да акрэсленага перыяду ў полі зроку даследчыкаў аказалася толькі некалькі адметных валуноў. Палчас вядомай экспедыцыі Маскоўскага археалагічнага таварыства, арганізаванай у 1864 годзе на тэрыторыі так званага Паўночна-Заходняга краю, яе ўдзельнік мастак Дз. Струкаў (1827 – 1899) звярнуў увагу на валун каля в. Краснагорка. На паверхні каменя меўся выразны адбітак конскага капыта. Дз. Струкаў зрабіў замалёўку адбітка, якая зберагаецца ў калекцыі прац мастака ў рукапісным адзеле бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта (F 78, № 936). У палявым дзёніку Дз. Струкаў адзначаў: «В 20 верстах от Креславаля через Двину в Ковенской губернии озеро Снуды... На берегу есть камень, называемый “Конь Камень”. На нем видно вдавленное место, как бы на мягкой глине копыто лошади. Камень твердый серого цвета... Существует поверье, когда лошадь хворает, то лечат водой от камня» [1].

Чатыры адметныя валуны зафіксаваў археолаг, хавальнік Віленскага музея старажытнасцей Ф. Пакроўскі (1855 – 1903). Пры складанні археалагічных карт Віленскай і Ковенскай губерняў Ф. Пакроўскі рассылаў апытальнікі, дзе быў асобны пункт, прысвечаны адметным валунам. Значная частка інфармантаў фармальна аднеслася да запаўнення апытальнікаў. У той частцы Браслаўшчыны, якая адносілася да Віленскай губерні (Дзісенскі павет), цікавых аб'ектаў не было адзначана. Інфармацыя, якая была атрымана з заходняй часткі (Новааляксандраўскі павет) Ф. Пакроўскі змясціў у «Археалагічнай карце Ковенскай губерні»: «При д. Мостище есть камень с выбитою на нем человеческою ногою». По народному поверью около камня скрыт клад, который теперь нередко бывает предметом поисков, и всегда, обыкновенно, накануне Ивана Купалы (24 июня)... На поле д. Шауров есть так называемый “Копытный ручей”. В этом ручье лежит камень с изображением лошадиного копыта с подковой, а неподалеку отсюда – другой

камень, на котором видны две человеческие ступни... На поле им. Николаюнцы лежит больших размеров камень, на нем заметны следы уничтоженной временем надписи» [2].

У апошнім дзесяцігоддзі XIX стагоддзя вядомы даследчык Падзвіння А. Сапуноў (1851 – 1924) выявіў, замалываў і апублікаваў Друйскі Барысаў камень. Гэты помнік эпіграфікі XII стагоддзя быў апошнім у групе Барысаў камяней з зафіксаваных даследчыкамі. Вялізная камлыга з вельмі выразным крыжом і надпісам знаходзілася на тэрыторыі даволі значнага прыдзвінскага гарадка і ні ў кога не выклікала інтарэсу. Гэту акалічнасць адмыслова адзначае аўтар знаходкі [3]. Найбольш аддалены ад Полацка, Друйскі Барысаў камень цешыўся найменшай увагай даследчыкаў, але аказаўся ў стане шэрага неспадзяванак (аб гэтым гаворка пойдзе далей).

*Камень са надпісамі на в. III в. Арыя
на сярэю р. Друі.*

Мал. 1. Друйскі Барысаў камень. Помнік эпіграфікі XII стагоддзя [3]

Беларускі этнограф М. Мялешка (1892 – 1941) у рабоце, прысвечанай культавым камяням, змясціў інфармацыю пра каменную чалавечпадобную фігуру з чорнага граніту са складзенымі на грудзях рукамі і адбітай галавой, якую мясцовыя жыхары называлі «Стод». Размяшчалася скульптура на востраве Богінскага возера [4]. Вусная традыцыя ўказвае на востраў Гарadzішча гэтага возера.

Валуны Браслаўшчыны як помнікі геалогіі ўпершыню былі адзначаны толькі ў 30-я гады XX стагоддзя, калі раён уваходзіў у склад Польшчы (Браслаўскі павет Віленскага ваяводства). У 1935 годзе па ініцыятыве геолога, прафесара Віленскага універсітэта імя Стэфана Баторыя Ст. Малкоўскага была праведзена рэгістрацыя найбольш значных па памерах валуноў Віленшчыны і суседніх ваяводстваў. З Браслаўшчыны ў рэестр патрапілі 4 камлыгі: каля в. Чэрнішкі (абвод 9 м), каля в. Мілашы, бліжэй да фальварка Палессе (12,9 м), на тэрыторыі фальварка Струста (14 м), на востраве Краснагорка (9 м) [5]. У 1930-я гады Браслаўшчына з'яўлялася рэгіёнам інтэнсіўнага развіцця турызму і адпачынку. Прыходзіць усведамленне, што вялізныя валуны павялічваюць турысцкую прыцягальнасць мясцовых краявідаў. Вялізная камлыга на беразе возера Дрывяты непадалёку ад Браслава патрапіла ў аб'ектыў фатографа А. Бейнаровіча, актывіста браслаўскага аддзела Польскага краязнаўчага таварыства. Сюжэт з каменем вялікіх памераў неаднойчы тыражыраваўся ў фотапаштоўках, а пазней быў выкананы і друкарскім спосабам. Зафіксаваны А. Бейнаровічам валун не захаваўся.

Гаспадарчая дзейнасць, асабліва інтэнсіўная меліярацыя другой паловы XX стагоддзя, прывялі да таго, што значная частка ледавіковых валуноў рэгіёну была страчана раней, чым распачаліся інтэнсіўныя пошукі адметных аб'ектаў. Напрыклад, пад канец 1980 года не ўдалося выявіць ніводзін з валуноў, адзначаных у працах XIX – пачатку XX стагоддзя. З вачэй даследчыкаў знік нават такі каштоўны і прыкметны аб'ект, як Друйскі Барысаў камень. Працу па выяўленню адметных ледавіковых валуноў на тэрыторыі Браслаўшчыны, па сутнасці, трэба было пачынаць нанова.

Рэгіянальным цэнтрам па выяўленню, фіксаванню адметных ледавіковых валуноў Браслаўшчыны, збору адпаведнага этнаграфічнага матэрыялу стаў Браслаўскі гістарычна-краязнаўчы музей, актыўная фаза арганізацыі якога пачалася ў 1986 годзе. У гэтым жа годзе былі атрыманы першыя звесткі ад старажылаў, вясковых краязнаўцаў. У ліку першых жыхар мястэчка Відзы Р. Трушанін паведаміў пра зна-

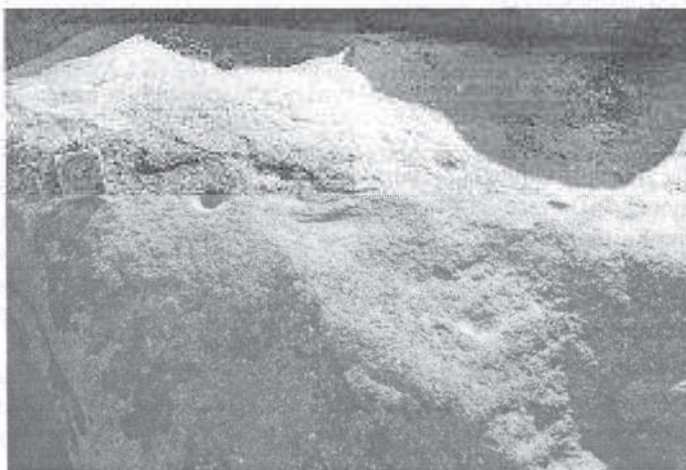
ходку ў наваколлі в. Ждэгелі трох камянёў з выбітымі надпісамі (мал. 2). Ён перадаў у музей фотаздымкі валуноў, перапіску наконт знаходкі з шэрагам устаноў. Грунтоўны адказ быў атрыманы з Інстытута гісторыі АН Літвы. На думку літоўскіх спецыялістаў, камяні з'яўляюцца межавымі адзнакамі ўладанняў магнацкага роду Ваўжэцкіх канца XVIII стагоддзя. На момант, калі музей атрымаў гэту інфармацыю, два межавых каменя былі перамешчаны ў час меліярацыйных работ.

Мал. 2. Адзін з трох камянёў з выбітымі надпісамі з наваколля в. Ждэгелі
(фота Р. Труніаніна м. Відзы)

Музейныя спецыялісты ад пачатку пошукавай дзейнасці па выяўленню адметных валуноў устанавілі цесныя сувязі з вядомымі беларускімі даследчыкамі: археолагамі Л. Дучыц, Э. Зайкоўскім, геолагамі Э. Ляўковым, В. Вінакуравым. Праводзіліся шматлікія сумесныя выезды, адбываўся абмен інфармацыяй. Музей аказваў дапамогу, у тым ліку фінансавую, у рабоце Л. Дучыц па лакалізацыі Друйскага Барысавага каменя. У сувязі з пачаткам узвядзення плаціны Даўгаўпілскай ГЭС і пагрозай затаплення часткі даліны Заходняй Дзвіны музей ініцыяваў работы па перамяшчэнню каштоўнага помніка ў бяспечнае месца. Асабліва плённым аказалася супрацоўніцтва з навукоўцамі акадэмічнага Інстытута геалогіі, геахіміі і геафізікі Э. Ляўковым і В. Вінакуравым (апошні з'яўляецца кіраўніком эксперыментальнай базы па вывучэнню ледавіковых валуноў пры інстытуце). У 1993 годзе пасля некалькіх сезонаў інтэнсіўных пошукаў на Брашчыншчыне, у якіх бралі ўдзел і супрацоўнікі музея, геолагі ўзялі на ўлік на тэрыторыі рэгіёну 25 аб'ектаў. Кожны валун быў абследаваны і апісаны як геалагічны аб'ект, да апісанняў некаторых аб'ектаў былі далучаны гістарычныя і этнаграфічныя звесткі [6].

Адным з істотных дасягненняў першых экспедыцый сталася выяўленне чатырох валуноў са штучнымі ямкамі, ці проста валуноў з ямкамі (мал. 3).

Мал. 3. Камень з ямкамі каля вёскі Старадворышча
(фота В. Вінакурава, пачатак 90-х гадоў XX стагоддзя)

Браслаўшчына – гэта другі пасля Глыбочыны рэгіён Беларусі, дзе былі зафіксаваны падобныя аб'екты. Звесткі пра два каменя з ямкамі ва ўрочышчы Камяніца-2 каля берага возера Дрысьвяты былі перададзены супрацоўнікам музея літоўскімі спецыялістамі. Валуны з ямкамі шырока распаўсюджаны ў краінах Балтыйскага рэгіёну – Фінляндыі, Эстоніі, Латвіі, Германіі. Знаходкі ў Беларусі дазволілі пашырыць арэал іх распаўсюджвання. Існуе шмат навуковых версій наконт прызначэння ямак. Паводле некаторых з іх, ямки ўжываліся ў час адпраўленняў культу продкаў альбо пазначалі размяшчэнне зорак у пэўных частках небасхілу [7].

Да ліку іншых цікавых аб'ектаў рээстра 1993 года можна аднесці валуны з зафіксаванымі легендамі і паданнямі: «Каровін камень» каля в. Чэрнішкі; «Чортаў ці Божы след» каля в. Якубянцы (мал. 4); «Воласкі камень» каля возера Паўночны Волас.

Мал. 4. Камень «Чортаў ці Божы след» ля вёскі Якубянцы
(фота Я. Казулі, пач. 90-х гадоў XX стагоддзя)

Па рэкамендацыі геологаў 21 ледавіковы валун Браслаўшчыны быў абвешчаны помнікам геалогіі рэспубліканскага значэння. У 2001 годзе прапанавана далучыць да іх яшчэ 8 аб'ектаў [8]. Вось пералік гэтых валуноў з указаннем даўжыні:

- Юравіцкі Вялікі Камень (4,6 м);
- Аколіцкі Вялікі Камень (4,4 м);
- Пузавіцкі Вялікі Камень (4,2 м);
- Прададзены Камень Думарышкінскі (3,4 м);
- Едагальскі Вялікі Камень (3,3 м);
- Лейшаўскі Вялікі Камень (3,5 м);
- Камень-Следавік Думарышкінскі (2,9 м);
- Крэўнянскі Валун (2,7 м);
- Браслаўскі Вялікі Камень (4,9 м);
- Струстаўскі Камень з надпісам (4,5 м);
- Краснагорскі Вялікі Камень з групай валуноў (4,4 м);
- Чортаў Камень Рычаўскі (4,2 м);
- Марцін Камень Лайбуноўскі (4,1 м);
- Сіпавіцкі Камень з ямкай (3,9 м);
- Пастухоў Камень Варапаншчынскі (3,8 м);
- Старадварышчанскі ямкавы Камень (3,8 м);
- Воласкі Камень (3,7 м);
- Мяжанскі Вялікі Камень (3,6 м);
- Чортаў Камень Багданаўскі (3,4 м);

- Анісімавіцкі Вялікі Камень (3,6 м);
- Дудальскі Вялікі Камень (3,5 м);
- Каровін Камень Чэрнішкаўскі (3,4 м);
- Іказненскі Вялікі Камень (3,3 м);
- Буцеўскі Вялікі Камень (3,2 м);
- Чортаў Камень Якубянскі (3,2 м);
- Агонеўскі Вялікі Камень (3,1 м);
- Лявошкінскі Вялікі Камень (3 м);
- Чароўны Камень Шташэліцкі (1,8 м);
- Пашавіцкі ямкавы Камень (1,4 м).

Разам з даследчыкамі геалагамі была зроблена значная праца па апублікаванню вынікаў даследаванняў у навуковых і папулярных выданнях [9].

Ад рубяжа стагоддзяў мінулага і бягучага палявыя працы спецыялістаў па выяўленню новых помнікаў не праводзіліся, але значна актывізавалася дзейнасць у гэтым кірунку школьных краязнаўцаў. Музей каардынуе пошукавую працу мясцовых груп, аказвае кансультацыі, захоўваецца сувязь і з навукоўцамі, у першую чаргу з В. Вінакуравым. Асабліва цеснае супрацоўніцтва складалася з пошукавай групай Кансталінскай базавай школы, якой кіруе географ В. Бунта. Група з'яўляецца адной з найбольш актыўных у Беларусі па выяўленню адметных геалагічных помнікаў. Па ініцыятыве кіраўніка ў 2003 – 2005 гадах была праведзена акцыя «Валуны просяць SOS!», падтрыманая шэрагам школ Браслаўшчыны (сярод іх: Грытунская, Опсаўская, Спрындаўская, Урбанская, Відзы-Лаўчынская). Усяго школьныя краязнаўцы правялі 23 экспедыцыі, маршруты якіх ахапілі практычна ўвесь рэгіён. Было выяўлена 25 адметных валуноў, 15 з іх маюць памеры больш за 3 м, 11 аб'ектаў адзначаны легендамі, паданнямі, павер'ямі. Да ліку важнейшых знаходак школьных груп можна аднесці выяўленне каля в. Латочкі аднаго з самых вялікіх валуноў Беларусі, даўжыня якога каля 7 м, лакалізацыю валуна-следавіка каля в. Масцішча, згаданага ў працы Ф. Пакроўскага, межавага каменя XVIII стагоддзя каля в. Ждэгелі.

Вынікі пошукаў школьных краязнаўчых груп звычайна афармляюць у выглядзе справаздач ці конкурсных прац. Некаторыя з іх былі адзначаны на раённых, абласных і нацыянальных конкурсах, у прыватнасці, у рамках экспедыцыі «Наш край». Досвед школьных краязнаўцаў па выяўленню адметных валуноў зацікавіў Еўрапейскую асацыяцыю па захаванню прыроднай спадчыны ProGEO. Кіраўнік пошукавай групы Кансталінскай школы В. Бунта атрымаў запрашэнне прадставіць вынікі сваёй працы на пасяджанні паўночнаеўрапейскай секцыі ProGEO у Фінляндыі ў маі 2007 года. Нажаль, паездка не адбылася з фінансавых прычынаў. Пазнаёміцца з дзейнасцю кансталінскай групы можна на наступных старонках у Internet: <http://braslaw.by.ru/kanstalina>, http://www.fio.by/vypusk/Potok_48/group_3/user_8/deinac.html. Плануецца размясціць адпаведную публікацыю ў Internet-часопісе ProGEO.

За апошнія гады каля 10 адметных валуноў выяўлены і зафіксаваны непасрэдна супрацоўнікамі Браслаўскага музея. Сабрана інфармацыя пра такую ж колькасць аб'ектаў, якія страчаны ў выніку гаспадарчай дзейнасці. Праца па лакалізацыі 5 валуноў працягваецца ў супрацоўніцтве са школьнымі краязнаўцамі.

Усе аб'екты, выяўленыя школьнымі краязнаўчымі групамі, супрацоўнікамі музея, патрабуюць экспертнай ацэнкі і далучэння да афіцыйнага рэестра помнікаў. Агульная колькасць такіх аб'ектаў, зыходзячы з назапашанага матэрыялу, можа скласці каля 50 – 60 адзінак.

Праведзеныя даследаванні дазваляюць уявіць, наколькі значныя страты былі нанесены ледавіковым валунам гаспадарчай дзейнасцю, асабліва інтэнсіўнай меліярацыяй у другой палове XX стагоддзя. На вывучэнні валуноў, цікавых з пункту гледжання этнаграфіі і гісторыі, моцна адбіліся дэмаграфічныя працэсы і змены ў рассяленні насельніцтва рэгіёну. Часцей за ўсё цяпер удаецца запісаць кароткія, фрагментарныя звесткі.

Пасля перыяду вельмі інтэнсіўных пошукаў выяўляць новыя аб'екты становіцца ўсё складаней. Можна пашырыць кірункі даследаванняў. Перспектыўным з'яўляецца мэтанакіраванае даследаванне рэк і азёраў Браслаўшчыны. Паводле папярэдня сабранай інфармацыі вялізныя валуны ёсць на мелях і ў прыбрэжных зонах (напрыклад, на азёрах Дрывяты, Снуды, Струста, Волас, Рычы). Такія валуны могуць дасягаць значных памераў. З пункту гледжання краязнаўства, цікаваць уяўляюць месцы масавага скаплення валуноў, якіх яшчэ не закранула гаспадарчая дзейнасць, напрыклад на Браслаўшчыне: два камяністых прыбрэжных участкі на ўсходнім беразе возера Дрысвяты непдалёку ад в. Пашавічы (камяніца першая і другая). Скапленні валуноў, адметныя ў краявідзе, фіксуюцца каля в. Жвірблі (на захад ад воз. Струста), на паўвостраве паміж азёрамі Войса, Неспіш, Недрава, у наваколлі воз. Укля. Каля такіх месц трэба шукаць адпаведна этнаграфічны матэрыял. У дадатак да асноўнага матэрыялу, звязанага з выяўленнем адметных ледавіковых валуноў, музей распачаў збор тапанімічнага і мікратапанімічнага матэрыялу, у аснове якога ляжыць слова камень (на Браслаўшчыне сустракаюцца як славянскія, так і балцкія варыянты). Сярод падобных назваў ёсць назвы азёраў, рэк, астравоў, паўастравоў, меляў, тоняў, пагоркаў, урочышчаў, вёсак і інш. Збіраецца таксама матэрыял па выкарыстанню ледавіковых валуноў у мясцовым будаўніцтве, у якасці

прылад і прыстасаванняў, пры вырабе помнікаў, пра майстроў, якія займаліся ці займаюцца апрацоўкай каменя, прыёмы іх працы.

Часткова назапашаны матэрыял быў прадстаўлены на выставе «Камяні і жыццё», якая экспанавалася ў памяшканні гістарычна-краязнаўчага музея ў маі – верасні 2008 года. Акрамя гэтага матэрыял пра некаторыя валуны прадстаўлены ў пастаяннай экспазіцыі музея, быў апублікаваны ў шэрагу музейных выданняў [10]. Некалькі валуноў з'яўляюцца аб'ектамі паказу ў пазамузейных экскурсіях і турах.

Ніжэй прыводзіцца некалькі прыкладаў з працы па выяўленню і палявых даследаванняў адметных ледавіковых валуноў Браслаўшчыны за апошнія 7 гадоў.

У 2002 годзе краязнаўцы Грытунская базавай школы пад кіраўніцтвам А. Кажанеўскай знайшлі вялізны валун ва ўрочышчы Сталпоўка непдалёку ад в. Латоцкі (паўднёва-заходняя частка Браслаўскага раёна). Абмеры і папярэднія даследаванні выканалі вучні Кансталаінскай школы пад кіраўніцтвам В. Бунты. Даўжыня камлыгі складае 6,8 м, шырыня – 4,2 м, таўшчыня бачнай часткі – каля 2 м, вага, паводле папярэдніх разлікаў – каля 140 – 150 тон. Камень-волат з'яўляецца рэкардсменам сярод зафіксаваных ледавіковых валуноў Браслаўшчыны і можа быць далучаны да ліку самых вялікіх у Беларусі. Сярод мясцовых жыхароў ён быў вядомы з даўніх часоў, але з-за таго, што плоская вяршыня слаба прыўзнята над паверхняй, валун не прыцягваў увагі, не лічыўся адметнасцю наваколля. Адна з мясцовых назваў валуна – «Закляты камень». Яна звязана з легендай, зафіксаванай ад мясцовага жыхара К. Шыкшніяна. Паводле легенды, у наваколлі вылучыўся сваім багаццем нейкі пан Мілевіч. У багацця не было дзяцей, і каб пажытак не дастаўся староннім, ён закапаў пад валуном асноўную частку багацця – човен, напоўнены золатам. Скарб абараняла закліца пана – золата дастанецца толькі таму, хто зможа выканаць тры ўмовы. Напачатку трэба распаліць вогнішча на Лысай гары, што размешчана побач, потым здерці з жывога каня скуру, а потым запрэгчы гэтага каня і прагнаць вакол камлыгі тры баразны. Толькі тады можна будзе адкапаць золата, насыпанае ў човен.

Валуны з плоскімі вяршынямі і падобнымі легендамі маглі быць у даўнія часы камянямі-ахвярнікамі. Яшчэ адна назва валуна «Вількавіцкі камень». Апошняя назва найбольш часта ўжываецца ў публікацыях [11].

Летам 2003 года падчас экспедыцыйнага выезда на Казяншчыну (паўднёвая частка Браслаўскага раёна на памежжы з Пастаўскім раёнам) у в. Стаўрова супрацоўнікі музея зафіксавалі звесткі аб валуне незвычайнай формы, якая нагадвае човен. Па заданні музея пошукавая група пад кіраўніцтвам В. Бунты лакалізавала валун. Пазней аб'ект абследавалі супрацоўнікі музея і Нацыянальнага парка. Камень знаходзіцца ў лесе на адлегласці каля 1 км ад в. Дубраўка. Памеры валуна адносна невялікія: даўжыня – 2,9 м, шырыня – 1,5 м, вышыня – 1,1 м, абвод – 7,34 м. Найбольш уражвае знешні выгляд аб'екта. Здаецца, што кароткае тоўстае бярвяно пачалі апрацоўваць, каб зрабіць з яго човен, але працу не завяршылі. Чоўны з суцэльнага кавалка дрэва, якія яшчэ пару дзесяцігоддзяў таму можна было ўбачыць на Браслаўшчыне, называлі дубіцамі. Валун каля в. Дуброўкі часта называюць «Каменная дубіца». Сярод іншых назваў – «Камянуха», «Доўбіца». Галоўная вось валуна арыентавана на кірунку ўсход – захад (носам чоўна на ўсход). Паглыбленне слабавыражанае, да 10 см. У ім заўсёды, нават у летнія спякоце, ёсць вада, чыстая і празрыстая. Ваду лічылі гаючай і выкарыстоўвалі для лекавання. Напрыклад, ужывалі для выдалення барадавак, для паляпшэння зроку. Ваду «Каменнай дубіцы» выкарыстоўваюць для лекавання і цяпер. Да паловы XX стагоддзя побач з валуном праходзіла старая дарога, якая злучала вёскі Дубраўка і Стаўрова. Месца каля каменя славілася сярод падарожных як «блуднас». Тут часта чуліся дзіўныя гукі, у лясным гушчары выдавалася прысутнасць дзіўных істотаў. Асабліва актывізавалася праява нейкіх сілаў на Шостак, праз тыдзень насля праваслаўнага Вялікадня (На Казяншчыне пераважае праваслаўнае беларускае насельніцтва). Падарожныя імкнуліся хутчэй праехаць чароўнае месца. Лічылася небяспечным схаць, ці ісці тут цёмнай парой. Некаторыя мясцовыя жыхары верылі ў тое, што пад валуном зарыта золата. Шукалі скарб патаемна, звычайна ўначы. Скарбашукальшчыкаў выдавалі сляды рыдлёўкі побач з валуном [12].

Два каменя з выбітымі літарамі выяўлены восенню 2008 года побач з паркам Бяльмонты, дзе да паловы XX стагоддзя існавала сядзіба маёнтка. Ад 20-х гадоў XIX стагоддзя маёнтка Бяльмонты належыў графскаму роду Плятэраў. Цяпер парк прымыкае да тэрыторыі в. Ахрэмаўцы. Інфармацыя пра знаходку паступіла ад М. Паўловіча (М. Паўловіч жыве ў г. Даўгаўпілісе, з'яўляецца вядомым краязнаўцам і збіральнікам. Сям'і М. Паўловіча належыць дом, размешчаны побач з паркам Бяльмонты). Два невялікіх па памерах каменя знаходзяцца побач з былым уездом да сядзібы. На плоскіх паверхнях кожнага з іх выразна бачны літары. Адзін з камянеў быў прысыпаны зямлёй, літары сталі бачны толькі пасля раскопак (мал. 5). Мясцовыя жыхары ўказваюць і на трэці валун, які цяпер цалкам засыпаны грунтам.

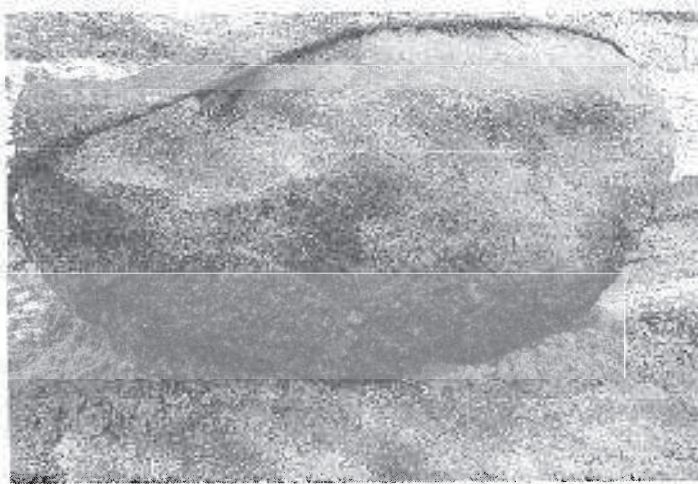
Яшчэ ў 1980-х гадах супрацоўнікі музея зафіксавалі сведчанні жыхароў в. Ахрэмаўцы аб тым, што побач з сядзібай Бяльмонты існавалі камяні, якія ўшаноўвалі памяць паўстанцаў 1863 года. На іх былі бачны нейкія літары і знакі, называлі валуны «Пяруновымі камянямі». Ва ўмовах царскай цензуры ўладальнікі маёнтка не маглі адкрыта ўшанаваць памяць тых людзей з маёнтка, хто загінуў пры падаўленні паўстання, ці браў удзел у выступленні. Нібыта пры галоўным уездзе да сядзібы былі ўстаноўлены памятныя «паўстанцкія» камяні з літарамі, сэнс якіх не быў зразумелы старонняму. З гістарычных прац

вядома, што графы Плятэры спачувалі паўстанню. Тагачасная ўладальніца маёнтка Ідалія Плятэр з сынам Феліксам у трывожны перыяд выехалі ў Італію, але ў маёнтку ўлады зафіксавалі прыгатаванні да ўзброенага выступлення. Некалькі чалавек з прыслугі, ксёндз, два лектары далучыліся да атрада Я. Ельскага-Ёдкі. Сярод бяльмонцкіх удзельнікаў паўстання былі і забітыя, і рэпрэсаваныя [13]. Плятэры пазбеглі рэпрэсій з боку царскіх улад, а пазней, пасля стабілізацыі сітуацыі, яны сапраўды маглі патаемна ўшанаваць памяць удзельнікаў паўстання. На камянях выразна бачны вялікія заглаўныя літары польскага алфавіта. На адным камені – тры літары, на другім – чатыры. Трэці камень яшчэ чакае раскопак. Расшыфроўка канкрэтнага значэння літар уяўляецца справай вельмі складанай. Не выключана, што мы маем справу з паданнем, рамантычны арэал якога павінен быў прыцягваць увагу гасцей маёнтка. Прыкладам падобнага роду памятных знакаў можа служыць камень з надпісамі ў парку маёнтка Відзы-Лаўчынскія, прысвечаны драматычнай гісторыі сяброўства каня і пса. Аднак і без расшыфроўкі бяльмонцкія камяні з літарамі можна далучыць да групы адметных валуноў Браслаўшчыны.

Мал. 5. Літары на адным з Бяльмонцкіх камянеў
(фота К. Шыдлоўскага, 2008 г.)

Самым каштоўным ледавіковым валуном Браслаўшчыны, звязаным з даўнімі вераваннямі і гістарычнымі падзеямі, з'яўляецца Барысаў камень з крыжом і надпісам XII стагоддзя, які знаходзіцца ў Друі. Пасля таго як валун быў выяўлены і зафіксаваны А. Сапуновым, даследаванні надпісу спецыялістамі больш не праводзіліся. Часткова гэта тлумачыцца тым, што ў 1920-я гады не без удзелу чалавека шматтонная камлыга была зрушана з месца і апынулася на дне р. Друікі. Толькі ў 2002 годзе ў час засушлівага лета камень удалося лакалізаваць, а потым перамясціць на высокі бераг (мал. 6). Пра гэту падзею шмат пісалася ў прэсе, іншых выданнях [14].

Мал. 6. Пад'ём Барысава камяня са дна р. Друіка, 2002 г.

24 кастрычніка 2002 года, на наступны дзень пасля таго, як Барысаў камень быў перамешчаны на высокі бяспечны бераг Друйкі, аўтар гэтых радкоў зрабіў паведамленне на канферэнцыі «Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі». Каштоўны помнік эпіграфікі XII стагоддзя зноў стаў даступным для даследаванняў, і навуковая грамадскасць была прайнфармавана пра гэта. Аднак ад 2002 года камень не зацікавіў ніводнага спецыяліста. Між тым ёсць падставы меркаваць, што Друйскі пісанік з'яўляецца адным з найбольш цікавых у групе Барысавых камянёў, а яго даследаванні вельмі перспектыўны. Яшчэ А. Сапуноў звярнуў увагу на рэшткі вялікага надпісу па правы бок ад вертыкальнай стойкі крыжа (мал. 7). Даследчыку ўдалося прачытаць толькі некалькі асобных літар. У адрозненне ад іншых Барысавых камянёў, формула-заклінанне «ГОСПОДИ ПОМОЗИ РАБОУ СВОЕМУ БОРИСОУ» размешчана не сіметрычна па баках ад крыжа, а знаходзіцца на левым баку ўся.

Мал. 7. Крыж і надпіс на Друйскім Барысавым камяні

Літары формулы бачны даволі выразна і чытаюцца без асаблівых цяжкасцей. Горш захаваліся літары надпісу на правым баку ад крыжа. Менавіта гэты надпіс патрабаваў пільнай увагі даследчыкаў. Прачытаць нерасшыфраваны надпіс паспрабавалі краязнаўцы Друйскай школы пад кіраўніцтвам настаўніка М. Ставіцкага. Для таго каб літары сталі больш выразнымі, ужываліся розныя спосабы – забіўка паглыбленняў снегам, пяском, паверхню валуна аблівалі вадой, надпіс фатаграфавалі лічбавай камерай у розных рэжымах, а фотаздымкі праходзілі камп'ютэрную апрацоўку. Самым эфектыўным аказалася капіраванне паверхні каменя з надпісам з дапамогай тэхнічнай фальгі. Пасля абстуківання гумовым малатком на паверхні фальгі адбіваліся самыя дробныя дэталі рэльефу валуна. Пазней для зручнасці ліст фальгі быў прымацаваны да рамкі. З такім адбіткам можна было працаваць у любы час, ствараючы розныя ўмовы асвятлення. Чытаць літары стала значна лягчэй, хаця з-за складанасці рэльефу валуна, прачытанне некаторых літар выклікала сумненне. Да працы падключыліся супрацоўнікі Браслаўскага музея. Былі атрыманы два варыянты прачытання літар, якія маюць адрозненні, але не вельмі істотныя. Літары складаюцца ў сем радкоў, у кожным з якіх зафіксаваны ад 3 да 4 літар. Літары не складаюцца ў тэкст, бо частка радоў пашкоджана сколам. Пашкоджанне, не зафіксаванае на замалёцы А. Сапунова, было, верагодней за ўсё, нанесена ў 1920-я гады ледзянымі крыгамі, якія ссунулі камлыгу ў Друйку.

Такім чынам, у даследчыкаў канца XIX – пачатку XX стагоддзя быў шанец прачытаць надпіс правай часткі цалкам. Такой магчымасці не будзе ў сучасных даследчыкаў, бо адшукаць невялікі фрагмент валуна на дне Друйкі ўяўляецца малаверагодным. Расшыфроўка можа быць больш проста, калі непрачытаны тэкст быў таксама звязаны з хрысціянскімі формуламі. Але гэта толькі адзін з варыянтаў. Тэкст мог быць цалкам арыгінальным. Хацелася б звярнуць увагу на тое, што Друйскі Барысаў камень быў самым аддаленым у групе падобных валуноў і размяшчаўся на памежжы Полацкага княства. Не выключана, што тэкст Друйскага пісаніка ўказваў на прычыны, якія прымусілі ў часы князя Барыса выбіць крыжы і надпісы з просьбай аб дапамозе [15].

Такім чынам, за апошнія няпоўныя два дзесяцігоддзі на Браслаўшчыне была выяўлена вялікая колькасць адметных ледавіковых валуноў. Перспектыўнымі ўяўляюцца працы па далейшаму іх выяўленню і

фіксацыі, але яшчэ больш актуальным з'яўляецца паглыбленае даследаванне найбольш каштоўных аб'ектаў спецыялістамі рознага профілю.

ЛІТАРАТУРА

1. Адзел рукапісаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі ў Маскве. – Фонд 293. – Папка 39. – Арк. 72.
2. Покровский, Ф. Археологическая карта Ковенской губернии / Ф. Покровский. – Вильна, 1899. – С. 23, 29, 31.
3. Друцкий-Любецкий, В. Материалы по истории и географии Дисненского и Вилейского уездов Виленской губернии / В. Друцкий-Любецкий, А. Сапунов. – Витебск, 1896. – С. 122, 123.
4. Запіскі аддзела гуманітарных навук. – Менск, 1928. – Т. 1, Кн. IV: Працы кафедры этнаграфіі. – С. 176.
5. Halicka, A. Materiały do charakterystyki petrograficznej zabytkowych gładów narzutowych Wileńszczyzny / A. Halicka // Prace Muzeum Ziemi. Zeszyt 38. – Warszawa, 1986. – S. 63.
6. Вінакураў, В. Ледавіковыя валуны Браслаўшчыны – геалагічныя помнікі прыроды / В. Вінакураў // Докладная зап. Ін-т геалогіі, геахіміі і геафізікі. Эксперымент. база па вывуч. ледавік. валуноў. – Мінск, 1993. – Машынапіс. (Экзэмпляр працы зберагаецца ў Брасл. гіст.-краязн. музеі).
7. Левков, Э. Кем был прародитель черта / Э. Левков // Навіны Беларускай Акадэміі. – 16 лістап. – 1990. – С. 6.
8. Вінакураў, В. Геалагічная спадчына Браслаўшчыны / В. Вінакураў // Браслаўскія чытанні: матэрыялы V навук.-краязн. канф. – Браслаў, 2001. – С. 17 – 22.
9. Памяць. Браслаўскі раён. Гісторыка-дакументальная хроніка. – Мінск, 1998. – С. 21 – 25, 63, 64, 65; Вінакураў, В. Ледавіковыя валуны на Беларусі: новыя знаходкі / В. Вінакураў // Навіны Беларус. Акад. – 1992. – 17, 24 студз.; Вінакураў, В. Геалагічныя помнікі прыроды / В. Вінакураў // Браслаўская звязда. – 1992. – 4, 8 студз.
10. Шыдлоўскі, К. Браслаўшчына: прырода і людзі / К. Шыдлоўскі. – Мінск, 2003; Шидловский, К. Браслав и окрестности / К. Шыдлоўскі. – Мінск, 2006. (Гл. таксама выд. краязн. Браслаўшчыны «Павет»).
11. Бунта, В. Камень-волат ля вёскі Латочкі. Хроніка адкрыцця / В. Бунта // Павет. – № 7 – 8 (11 – 12), 2002. – С. 8 – 11; Елісееў, В. Браслаўскі камень-волат / В. Елісееў // Браслаўская звязда. – 2002.
12. Шыдлоўскі, К. Падрабязней пра гэты валун: у госці да Каменнай Дубіцы / К. Шыдлоўскі // Павет. – № 11 (24), 2003. – С. 1 – 2.
13. Hedemann, O. Historia powiatu Brzławskiego / O. Hedemann. – Wilno, 1930. – S. 244, 377, 452, 457.
14. Сергіевіч, К. Знаходка агульнанацыянальнага значэння / К. Сергіевіч // Браслаўская звязда. – 2002. – 12 снежня; Шидловский, К. Легендарный Борисов камень найден! / К. Шидловский // Туризм и отдых. – 2002. – 6 нояб.; Шыдлоўскі, К. Рэліквія з-пад рачных хваляў / К. Шыдлоўскі // Культура – 2002. – 2 – 8 лістап.; Шыдлоўскі, К. Друйскі Барысаў камень. З гісторыі адкрыцця і даследавання / К. Шыдлоўскі // Браслаўскія чыт.: матэрыялы VI навук.-краязн. канф. Браслаў, 2003. – С. 109 – 112. (Барысаваму камяню з Друі, працам па яго лакалізацыі і перамяшчэнню прысв. спец. падвойны нумар выдання «Павет» – № 7 – 8 (11 – 12), 2002).
15. Шыдлоўскі, К. Друйскі Барысаў камень (з гісторыі вяртання і даследавання) / К. Шыдлоўскі // Беларус. гіст. агляд. – Т. XIV. Сшытак. 1 – 2 (26 – 27). Снеж. 2007. – С. 179 – 186. (Падрабязней пра працы над надпісам: Таямніца Друйскага пісаніка. На шляху да разгадкі // Павет – 2008. – № 2 (61).

**УЛАСНЫЯ ІМЁНЫ Ў КНІЗЕ Я. БАРИШЧЭЎСКАГА «ШЛЯХЦІЦ ЗАВАЛЬНЯ»
ЯК КРЫНІЦА РЭКАНСТРУКЦЫІ ЭТНІЧНАЙ КАРЦІНЫ СВЕТУ ПРЫВІЛЕЯВАНАГА
САСЛОЎЯ БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX СТАГОДДЗЯ**

С.А. ШЫДЛОЎСКІ

(*Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт*)

Прадстаўлены вынікі даследавання твору Я. Барышчэўскага «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» як крыніцы латэнтнай інфармацыі (яе носьбітамі разглядаюцца ўласныя імёны – антрапонімы, тапонімы, этнонімы, тэонімы і іншае), што здольная раскрыць падставовыя асаблівасці карціны свету прывілеяванага саслоўя Беларускага Падзвіння ў першай палове XIX стагоддзя. Даследаванне тэкставай крыніцы з пазіцыі мадэлявання інфармацыйнага асяроддзя дазваляе выявіць суадносіны аб'ектыўнай і суб'ектыўнай інфармацыі ў тэксце. Праводзіцца класіфікацыя тыпаў уласных імёнаў у тэксце Я. Барышчэўскага і частотны аналіз іх выкарыстання.

Пад тэрмінам «этнічная карціна свету» разумеецца пэўная «міфалагема рэальнасці», якая фарміруе логіку адаптацыйных паводзінаў этнасу, або у нашым выпадку часткі этнасу – традыцыйнага прывілеяванага саслоўяў Беларускага Падзвіння. Карціна свету асэнсоўваецца яе носьбітамі часткова і фрагментарна, яна не дадзена ў пэўнай лагічнай цэласнасці, тым больш у гатовым тэксце [1, с. 222]. Узнавіць падобныя ўяўленні магчыма карыстаючыся ўскоснымі звесткамі і крыніцамі, да якіх можна аднесці і